

книги, компрометиращи ги пред властта.¹ И четиримата били поставени под такъв полицейски надзор, но вероятно скоро след това били освободени.

Кратко време преди да бъде арестуван в Разград, Антон Страшимиров е бил подложен на обискиране и в гр. Русе, където му са били иззети писма и книга. По време на обиска на него са били задавани въпроси „от кога е социалист и знае ли нещо за ученическите бунтове.“²

След това полицейско преследване, за Страшимиров станало невъзможно понататъшното му пребиваване във Варненско. Това породило в него идеята да замине за румънска Добруджа, където да постъпи като учител. Той възнамерявал там да научи румънски език, „който щял да му послужи за бъдещите планове.“³ Изглежда, че тези планове не могли да се осъществят, защото наскоро след това той постъпил като чиновник в Бургас, а по-сетне и като учител в Бургаско.⁴ Тук започнал нов етап от неговия живот, през който Страшимиров взел дълно участие вече като писател, в разрасналото се социалистическо движение.

РАКОШИ ГАБОР

БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА В УНГАРИЯ⁵ (1841—1945)

Преди повече от сто години унгарските читатели за пръв път прочитат отделни мисли за българската литература. През втората четвъртина на миналия век успоредно с обществено-икономическите процеси, сред унгарската интелигенция се засилват и интересите към литературите на източно-европейските страни.

Така през 1841 г. в литературното списание „Тудоманитар“ се появява първата информация за българската литература⁶ от Казинци Габор — известен книжовник, критик и преводач. За написването на статията си авторът е използвал една публикация на немски език от чешкия учен Ян Евангелиста Пуркине⁷.

Казинци пише с братско съчувствие за българите, които въпреки петвековното турско робство и гръцкото духовно владичество запазват своя език и национална култура.

Когато характеризира проблемите на Възраждането и отбелязва най-новите културни постижения (откриването на Габровското училище, граматиката на Неофит Рилски и други) Казинци подчертава, че тези достижения са резултат на дейността на патриоти, като Берон, Априлов, Богоров, Христати Павлович. Въпреки незначителния си обем и художествена непълноценност, новата литература играе важна роля в националното развитие на българския народ, защото „е в такт с прогресивния растеж на народното образование“. Този факт Казинци смята като залог за бъдещото обогатяване и разцъфтяване на българската литература.

¹ ОДА, Русе, ф. 28, оп. 1, а. е. 20, л. 1—4.

² Пак там, ф. 1, оп. 1, а. е. 220, л. 4.

³ Пак там.

⁴ Страшимиров, А., ц. с., стр. 8.

⁵ Като най-важен източник съм използвал неиздадената библиография: Radó-Kozsca: A bolgár irodalom magyar bibliográfiája 1841—1961 (Унгарската библиография за българската литература 1841—1961 година).

⁶ Kazinczy Gábor: Bulgár és oláh literatura — Bulgárok (Българска и влашка литература — Българи) Tudománytár 1841. Tom V, стр. 167—169.

⁷ Jan Evangelista Purkyně: Der gegenwärtige Zustand der geistigen Kultur bei den Bulgaren (Днешното състояние на духовната култура на българите) Ost und West, стр. 70—74 (Breslau).

Това съобщение дълго време е първо и единствено в унгарския периодичен печат. След пораждаването на унгарската национално-освободителна революция от 1848—49 г. създалите се обстоятелства не благоприятствуват за един интензивен литературен живот. Едва в края на 50-те и началото на 60-те години отново се появяват информации за литературите на Изтока. Редакторите на списанията и ежедневниците правилно оценяват, че не е достатъчно да се следят само развитите западноевропейски литератури, защото „нито една нация не може да изолира себе си от останалите.“¹ Това разбиране откриваме в статията на Себерени Лайош, поместена в списанието „Фидельо“ като уводна от цикъла статии за славянските литератури.

В тази статия Себерени описва литературните събития от 1870 г. Много подробно се говори за руската и полска литератури. За българската литература се споменава само с няколко реда:

„П р и б ъ л г а р и т е, за които доскоро се знаеше само за тяхната борба и за турските преследвания, сега литературният живот се събужда. На български език сега се публикуват 7 политически и 8 литературни списания. . . Обаче малко е направено в областта на поезията и то няма голяма стойност.“²

Статията на Себерени не е единствената, в която българската литература се споменава заедно с другите славянски литератури. Във вестник „Будапещи хирлап“ в 1859 година се появява статия за южнославянските литератури.³ Като съществена причина за слабо развитие на българската литература се изтъква турското иго и гръцкото духовно господство и се подчертава благотворното влияние на руския и украинския културен живот. (Трябва да се отбележи, че излезлите след тази статия други статии осъждат руското влияние върху българската култура.)

Подсъет на българското революционно движение от втората половина на 70-те години отново привлича вниманието на унгарското общество. Ежедневниците подробно осведомяват читателите си за събитията от Априлското въстание. Тогава за пръв път се появява името на Христо Ботев, отбелязвано като Botoff или Botov. За него обаче се говори още само като за политик, като водач на „грабителите“ на австро-унгарския параход „Радецкий“. (Някои вестници поместват почти целия текст на двете Ботеви възвания.)⁴ Събитията се коментират обективистично, някъде неточно. Между редовете се четат страхът на Австро-Унгария от създаването на една голяма славянска държава на Балканите. В тях се чувства и състраданието към българския народ, но същевременно се защищават и интересите на Турция.

В този дух е написана и статията във вестник „Фьовароши Лапок“ (1876 г.).⁵ Авторът на статията, въз основа на книгата на Каниц Фюльоп Феликс, доста подробно, но не и достатъчно вярно и аргументирано, представя съвременния български живот. Той се опитва да противопостави сърбите на българите. Сърбите, според него, са груби, властолюбиви, отворителни — а българите симпатични. Ние, унгарците — продължава авторът — с по-голямо удоволствие бихме гледали българите начело на балканското въстание, но за съжаление те са още „малолетни“, за да водят самостоятелна политика. Авторът съзнава, че жестокостта на турците довежда до събуждането на националното съзнание и засилване на съпротивата у „търпеливите“ българи. Затова препоръчва на турското правителство да осъществи обещаните реформи, защото в противен случай може да загуби и България.

В подобен дух пише и Сатмари Гьорг за България в 15 и 16 книжка на сп. „Будапещи Семле“ от 1878 година.⁶ В обширната статия подробно се описват историята,

¹ Szeberényi Lajos: Szlav irodalmi szemle (Преглед на славянските литератури) Figyelő 1871, стр. 103.

² Там, стр. 104.

³ K. A. Adatok a délszlávok irodalmi viszonyaihoz (Сведения към литературните отношения на южнославянците) Budapesti Hirlap 1859, бр. 230.

⁴ Вж. Bödey József: Botev felkelői tevékenysége a korabeli magyar sajtóban (Отражение на Ботевата българска дейност в съвременния унгарски печат) Filológiai Közöny 1959, кн. 3—4, стр. 433—442.

⁵ K. A. bolgárokrol (за българите) Fővárosi Lapok 1876, бр. 166, стр. 778—779.

⁶ Szathmari György: Bulgária, Budapesti Szemle 1878, кн. 15—16.

географските условия, културата на България. Той се опитва да докаже, че „турското господство на дело е по-добро отколкото го представят.“¹ По-нататък той пише: „Махмуд II и Решид паша са две имена, към които българинът е задължен с най-дълбока признателност.“² На тях трябва да се благодари, че потиснатата рая сега живее доста свободно, много младежи учат в чужбина, а вътре в страната броят на училищата и читалищата все повече нараства.

Според автора на статията българската литература могла свободно да се развива. Като най-значителни представители на тогавашната литература се споменават Каравелов и Славейков. За последния се казва, че е „духовит поет“.³

В статията на Сатмари за пръв път според мене се преувеличава влиянието на унгарската култура върху българското Възраждане. По-късно това мнение се възприема от някои унгарски изследователи. Сатмари пише следното: „Написаната от Паисий възбуждаща националния дух творба може да се припише на сърбина Раич, който е възпитаник на една унгарска школа.“⁴

За Венелин установява, че „... Родения в Горна-Унгария славянин даде първия и най-решителен тласък...“⁵ към възраждането на просвета.

В края на статията си Сатмари отбелязва и официалната противоруска политика на австроунгарското правителство. Когато пише за руско-турската война от 1877—78 година той повтаря обвиненията на тогавашния унгарски печат, че руското правителство с насилие се стреми да осъществи своите асимилаторски домогвания в България.

Същото се твърди и в статията на в. „Пещи напло“ от 1877 година: „Българското литературно движение, както изобщо и по-висшето образование е управлявано от руски ръце... Не трябва много време и страната непременно ще бъде асимилирана от руси.“⁶

Статиите, които бяха отбелязани досега, са посветени обикновено на живота в България или на другите славянски литератури и засягат мимоходом отделни факти от българската литература в по-големи работи. Статията на в. „Пещи напло“ е първа, посветена изцяло на българската литература. Като се опира на полски източник, авторът разглежда старобългарската литература, посочва „неправилни“ богомилски легенди, а след това проследява развитието на новата българска литература. Тук неправилно се изтъква, че началото на новата българска литература датира от 1806 година и че първи нейн плод е печатаният в Пеща „Modlitvienny Kryn“. Срещат се и други неточности.

Почти десет години по-късно, в 1886 г., в. „Пещи напло“ отново публикува статия за българската литература под заглавие „По-нови български поети и учени.“⁷ Тази статия е по-изчерпателна, отколкото отпечатаните досега. Откъм фактическа страна статията е сравнително точна, което говори, че авторът ѝ е бил добре осведомен за състоянието на тогавашната българска литература. В нея се откриват някои незначителни — може би печатни — грешки в преписа на имената (напр. вместо Паисий Хилендарски е написано Paury Milendari). Статията разглежда началото на българската литература от Паисий до Вазов. За първи път се изтъква, че идеята за самостоятелна българска държава назрява в средата на XIX век и тази идея става първоизточник на литературата. Писателите вземат участие в борбата за национална свобода. Споменават се като най-типични представители Петко Славейков и Раковски. Отбелязано е накратко творчеството на Друмев, Каравелов и Вазов. И в тази статия не се споменава нищо за Ботев.

Предполага се, че авторът на статията е използвал труда „История на българите“

¹ Szathmáry György: Bulgária, Budapesti Szemle 1878, кн. 15—16, стр. 93.

² Пак там, стр. 99.

³ Пак там, стр. 92.

⁴ Пак там, стр. 79.

⁵ Пак там, стр. 85.

⁶ A bolgár irodalom (Българската литература), Pesti Napló 1877, бр. 147.

⁷ Ujabb bolgár költők és tudósok, Pesti Napló 1886, бр. 321.

от Константин Иречек, излязла в 1876 г. на немски и чешки език. (Тази история е преведена по-късно и на унгарски.)¹

Статията на в. „Пещи напло“ по своята обективност се различава от досега споменатите материали, писани обикновено в открит антируски дух. Все пак, явна е връзката ѝ с политическите събития. Това проличава и от подредбата на материалите на страницата. Статията за българската литература е напечатана в същия брой на ежедневника, от 20 ноември 1886 година, чисто уводната статия е злораден коментар за скъсването на дипломатическите връзки между Русия и България. (Това злорадство никак не е учудващо, тъй като резултатът от влошаването на руско-българските отношения способствува за усиление на политическите и икономическите позиции на Австро-Унгария.)

★

В периода между двете войни българо-унгарските културни връзки все повече се разширяват. Освен статиите, посветени на българската литература, ежедневници и списания поместват преводи на български стихове и проза. Издават се дори няколко тома творби от българската литература. В 1921 г. д-р Фалуди Оскар превежда и издава няколко Вазови разкази, между които и повестта „Немили-недраги“.² В 1937 г. Вашархей Пол издава своите преводи под заглавие „Двадесет български разказа“.³ В 1938 г. излиза „Антология на българските поети“, под редакция и в превод на Димо А. Боиклиев.⁴ Антологията е преиздадена в 1939 г. Българската драма също е представена в Унгария. В 1938 г. будапещенският Национален театър включва в репертоара си драмата на П. Яворов „Когато гръм удари — как ехото заглъхва“ под заглавие „Буря“.⁵ През месец март 1942 г., по покана на Съюза на българските писатели, една унгарска делегация от писатели посети София. В Софийския университет и в университета в Будапеща се основават съответни лекторати.⁶

Причините за оживяването на културните връзки посочва Нади Иван в един от броевете на сп. „Латхатар“ от 1938 г.⁷ „По време на последвалата катастрофа след Световната война, унгарците са поразени от самотността си в кръга на европейските народи. Тогавашното правителство смяташе за важно и необходимо да се сдобие с позадълбочена научна представа за историята и културата на българския народ, смятан като родственик на унгарците.“⁸

Иначе казано, бързото развитие на унгаро-българските отношения е плод на шовинизма и предентизма. Преводите и статиите с осведомителен характер се дължат на тези реакционни тенденции и теории.

Една теза почти закономерно се повтаря във всички статии и студии за българската литература: тя е формулирана и в сборника „Литература Алманах“ в 1929 г. В него се изтъква, че българският народ е най-близък на унгарците от всички народи на Балканския полуостров. И въпреки това, знае се само, че някои от българите са градинари и те произвеждат боб и цвекло край Будапеща.⁹ Същата мисъл е изразена по-просто в статията на Нади Иван: „За съжаление, народите от двете страни малко се познават, даже и книжовниците почти нищо не знаят за литературата на другия народ.“¹⁰

¹ K. J. Jirecek: A bolgárok története, Nagybecskerek 1889.

² Wasow Ivan: Novellák a bolgár népletekből (Български битовни разкази) Budapest 1921. Kultura 174 (2) страници. Wasow Ivan Munkai I.

³ Hűsz bolgár novella. Fordította: Vasárhelyi Pál. Csongrad 1937. László és Szekeres 146 (2) страници.

⁴ Bolgár költők antológiája. Fordította és szerkesztette Dímó A. Boikliev, Budapest 1938. IGE. 240 страници, Bolgár Konyvtar I.

⁵ Zivatar (Szinjáték 3 felvonásban) Szinpadra alkalmazta (Драматизирал) Meli M. Sismanov. Fordította (Преведе) Török Dora.

⁶ Вж. Láthatar 1942, стр. 93—95.

⁷ Nagy Ivan: Bulgaria és a magyarok (България и унгарците) Láthatar 1938, стр. 251—258.

⁸ Там, стр. 251.

⁹ A rohamleptekkel fejlődő bolgár nemzeti kultura, A Literatura Almanachja 1929, стр. 27—36.

¹⁰ Nagy Ivan; Bulgaria és a magyarok, Láthatar 1938, стр. 253.

„Някакво непонятно пренебрежение живее в нас към народите от Югоизток.“¹ — пише Тарцаи Гизела в сп. „Латхатар“.

Фея Геза в сп. „Келет непе“ продължава тази мисъл, като твърди, че унгарският народ е народ без другари. Именно за това трябва да обърнем вниманието си към обкръжаващите ни народи, които не по произход, а по сходството на борбата за самостоятелно историческо и културно съществуване са ни близки“.²

Обемистите общи енциклопедии (Révai Nagy Lexikona, us idők Lexikona, us idők Lexikona, Jrodalmi Lexikon, Világirodalmi Lexikon)³ третират българската литература доста бегло. В тях се изреждат твърде повърхностно само няколко имена. Литературните енциклопедии съобщават малко повече — отбелязват се литературните течения заедно с техните най-видни представители.

В унгарските истории на световната литература също не се отделя повече място за българската литература, отколкото в енциклопедиите. В известната „История на европейската литература“ от Бабич Михай⁴ дори не се споменава за нея. А Серб Антал само изрежда няколко имена и биографични данни.⁵ Преработваната по Паул Виглер „История на световната литература“ посвещава всичко 26 реда за българската литература. Споменати са имената на неколцина писатели, придружени с кратки бележки.

Само „Общата история на литературата“⁶ редактирана от Хейнрих Густав, прави изключение. Тази многотомна литературна история, излязла в 1911 г., посвещава 17 големи страници на българската литература. Публикува се дори и снимката на Вазов. Атанасов, който в споменатата „Обща история на литературата“ пише дела за българската литература, я представя от нейното начало до Вазов и дава твърде подробно положителна характеристика. За по-новата литература обаче не се и споменава.⁷

Тъй като литературните помагала не са могли да задоволят изискванията, списанията публикуват почти всяка година по една-две статии за българската литература. На първо място трябва да споменем списанието „Туран“, което си поставя за цел да докаже „туранския произход“ на унгарския и български народ.

Списание „Латхатар“ се стреми да открие в българската литература преди всичко шовинистически идеи. То съчувствува на политиката на българската буржоазна върхушка.

„Литература“ — списание на гражданите, обичащи литературата, помества сравнително обективно написани статии за българската литература.

Непознатият автор на статията „Бурно развиващата се българска национална култура“⁸ поместена в литературния сборник „Литература Алманах“, прави опит да представи цялата история на българската литература. Статията свидетелствува за буржоазните възгледи на автора.

Със същата повърхностност се отличава и работата на Силади Золтан.⁹ Тя представлява отделна глава от по-голям труд на автора, в който той споделя впечатленията си от България. И тук е показано непознаване на материала, допускат се груби грешки от фактическо и идейно естество (напр. П. Р. Славейков бил авторът на „Кървава песен“), плаща се данък на предентизма и на великобългарския шовинизъм.

¹ Pappné, Tarczay Gizella: Magyarok és bolgárok (Унгарци и българи) Látathár 1942, кн. 2, стр. 25.

² Feja Géza: Dimo A. Boikiev: Bolgár költők antológiája, Kelet Népe 1938, кн. 10. стр. 301—302.

³ Révai Nagy Lexikona, Budapest (1911—1935) Révai, том V. стр. 408.

Us idők Lexikona, Budapest 1936, том III—IV. стр. 989.

Világirodalmi Lexikon (Литературна енцикл.) Budapest 1927, стр. 140—142.

⁴ Babits Mihály: Az európai irodalom története Budapest (1930) Studium, том I. стр. 337—39.

⁵ Szerb Antal: A világirodalom története (История на световната литература) Budapest, 1941. том III.

стр. 407—408.

⁶ Heinrich Gusztav: Egyetemes irodalomtörténet, Budapest 1911. 4°.

⁷ Atanasov Angyal: Bolgárok (Българи), том IV. стр. 710—727.

⁸ A rohamléptekkel fejlődő bolgár nemzeti kultúra, Literatura Almanchja 1929, стр. 27—36.

⁹ Szilády Zoltán: Bulgaria, Budapest 1931.

От студиите на Бьодей Йозеф унгарските читатели имат възможност да се запознаят с историята на унгаро-българските връзки през вековете. В студията си „Оформяване на българската култура“ авторът представя развитието на българската национална култура от времето на прабългарите до най-нови времена. В една друга работа „Отец Паисий — предвестник на българската свобода“¹ Бьодей дава обосновава информация за положението на България през XVIII век и за значението на Паисий Хилендарски.

Макар статиите на Бьодей, които току-що споменахме, да се отличават със солидна научна основа, и в тях са прокарани погрешни възгледи. Бьодей неправилно осветлява българската култура, смята българите за народ от турски произход. В статията си за оформяването на българската култура той пише следното: „Народната сила на българщината“ по характера си и досега не е напълно славянска“.² В студията за Паисий се застъпва тезата, че той бил един ранен представител на великобългарските стремежи.³

За българската поезия от Ботев до Магда Петканова писа Хорват Бела в сп. „Турпан“⁴. Тази статия гъмжи от несериозни и своеволни констатации. „Любимец на жените“⁵ — само толкова се споменава за Д. Бояджиев. Или: „Поет с префинна, мека песен...“⁶ — само това се отбелязва за Пенчо Славейков. Авторът нарича младото писателско поколение „прекаляващо“, тъй като в лириката си заменяло любовта с еротиката, национално-социалната тематика със социално-комунистическата, а идеалите със „заstraшителната реалност“⁷ (sic!) Според автора Ботев е българския Петьофи, защото Ботев, както и Петьофи, завършват „авантюристичния“ си живот на 27 години. Подобни учудващи твърдения в статията на Хорват се намират в изобилие.

Статията на Казмер Ерньо в сп. „Латхатар“⁸ е най-достоверното осведомяване за новата българска литература. Тя представлява интересно и обективно изложение на литературата от епохата на Паисий Хилендарски до Ангел Каралийчев. Подчертава се, че литературата на Възраждането е оръжие в национално-освободителната борба. Казмер отбелязва и унгаро-българските отношения през епохата. Според Казмер, Ботев е сходна на Петьофи личност, тъй като и той е певец на свободата, както Петьофи. Когато говори за Каравелов, изпада в очевиден субективизъм: „Живота си прекарва в чужбина, затова разказите му са по-скоро пролява на въображението му.“⁹ За Вазов отбелязва, че той пише под влиянието на руския реализъм и френския натурализъм. Твърди, че „Мисъл“ играе подобна роля в българската литература, както унгарското списание „Нюгат“ (Запад) в първото десетилетие на XX век. Най-новата литература — според мнението на Казмер — е пълна с обещаващи таланти.

Въпреки някои незначителни грешки, студията на Казмер е единствена по своя род. Тя дава най-достоверна, обосновава и пълна представа за изследваната епоха.

Тьорьок Дора в статията си в сп. „Литература“¹⁰ пише със симпатия и уважение за българската литература: „Преди няколко десетилетия в концерта на общата европейска култура се яви една плаха мелодия: индивидуалният, своеобразен, оригинален глас на българската литература...“ Надяваме се, че „тази плаха мелодия“ от година на година ще се усилва в интереса на братското единомислие и развитие“.

¹ Bödey József, Otec Paiszij a bolgár szabadság előhírnöke, Turan, 1939 стр. 127—131.

² Bödey József: A bolgár kultúra kialakulása, Turan 1939, стр. 35.

³ Трябва да се отбележи, че през един дълъг период Бьодей Йозеф е почти единствен представител в Унгария на научната българистика. Заслугите му не се помрачават и от грешките му, които са резултат на модната и официална идеология на епохата. Тези схващания вече липсват в новите му проучвания върху унгарските елементи в българската народна поезия и в студиите за отношението на унгарците към Христо Ботев.

⁴ Horvath Béla: A bolgár lírai költészet (Българска лирическа поезия), Turan 1940, стр. 70—75.

⁵ Там, стр. 74.

⁶ Там, стр. 73.

⁷ Там, стр. 74.

⁸ Kazmer Ernő: Az új bolgár irodalom (Новата българска литература), Láthatár 1940. стр. 231—235.

⁹ Там, стр. 233.

¹⁰ Török Dora: Bolgár irodalom (Българска литература), Literatura 1937. стр. 201—202.

В 1943 г. излиза нова книга под заглавие „Женско сърце“.¹ „Женско сърце“ не е нищо друго, освен един от най-популярните разкази на Вазов „Една българка“, Послесловието на книгата „Българската литература и Иван Вазов“² има значение за опознаване на българската литература в Унгария. Автор на послесловието и издател на книгата е Боднар Ищван.

Самото послесловие не е интересно от научна гледна точка, защото Боднар съвсем накратко разглежда историята на българската литература, говори за живота на Ботев и описва творчеството на Вазов. Интересно е друго, че авторът яркопоказва с каква цел е издал Вазовия разказ точно по времето на натиска на фашизма в Унгария и тежките години на войната: „Така чувствам — пише Боднар, — че попълвам стар пропуск, като давам на унгарските работници, обичащи повече от всичко свободата, този прекрасен разказ на бореца за свобода — писателя на свободолюбивия български народ. Работниците нека го приемат с обич и черпят сили от него.“³

Боднар вижда и показва българската литература такава, каквата е в действителност: борческа и смела литература на един свободолюбив народ: „Българският писател от онова време (т. е. от времето на Ботев — б. а.) е водач на своя народ, писател, който не се колебае да вземе ли участие в политическия живот или не“.⁴

Трябва да се учим от българите на патриотизъм, свободолюбие, устойчивост и решителност — тази е основната мисъл на Боднар. Тази мисъл не е могла открито да се каже по това време и затова Боднар я скрива между редовет. Помага му в това отношение и българската литература. Именно затова се превеждат и издават една година по-късно разказите „Иде ли?“ и „Вълко на война“ от Вазов в една книжка,⁵ към която е дадено почти същото послесловие.⁶ Боднар добре разбира, че не въображаемото родство, а борбата против фашизма и войната сближава народите. С това той положи единствено правилната и приемлива основа на унгаро-българските отношения, защото само на тази основа те могат да съществуват. С тази си теза Боднар посочи и пътя за по-нататъшно развитие, осъществявано след Освобождението на унгарския народ през 1945 година.

¹ Wazov, Ivan: Asszonyi sziv, Budapest 1943. Bodnár István, 32 страници.

² Bodnár István: A bolgár irodalom és Ivan Vazov, там, стр. 28—32.

³ Там, стр. 32.

⁴ Там, стр. 29.

⁵ Vazov Ivan: Visszajön? (Budapest 1943) Bodnár István, 32 страници.

⁶ В тази книга много по-ярко е изразена противосенната тенденция. Боднар променя края на Вазовия разказ „Вълко на война“ и добавя към него още няколко реда:

„Да, Вълко знаеше и разбираше вече много работи“ — пише Вазов (Ив. Вазов: Вълко на война, Сбър. съч., София, 1956, том III, стр. 77), а в книжката мисълта се продължава: „не разбираше само едно, защо поюваха срещу сърбите?“

Ние, умните политици, имаме готов отговор на този наивен въпрос. Но все пак си добих опит, че у нас, както и у съседите ни, живеят много хиляди бедни селяни, които подобно на Вълко, и до ден днешен не знаят за кога беше нужна и не изабегна тази война. . . .“ (подчертаните думи са набрани в книжката с курсив!).